

बांबू आणि इतर झाडांच्या शाश्वत लागवडीला प्रोत्साहन देण्यासाठी राज्यात सुरु करण्यात येणाऱ्या हरित महाराष्ट्र कार्यक्रमाची रचना निश्चित करण्याबाबत

महाराष्ट्र शासन
पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक : रावकृ-२०२४/प्र.क्र.३५/तां.क्र. १
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई- ४०००३२
दिनांक : ११ सप्टेंबर, २०२४

वाचा:

१. शासन निर्णय, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग क्रमांक रावकृ २०२३/प्र.क्र.१७/ तां.क.१, दिनांक ३ जानेवारी, २०२४
२. शासन निर्णय, नियोजन विभाग (रोहयो प्रभाग) मग्नारोहयो-२०२३/ प्र.क्र.१४७/ रोहयो-७, दिनांक १३ सप्टेंबर, २०२३

प्रस्तावना

हरीत महाराष्ट्र कार्यक्रमाचे उद्दिष्ट मनरेगाच्या प्रभावी अंमलबजावणीतून सिंचित बांबू, फळझाडे, इतर झाडे, फूलपीक, तूती, औषधी वनस्पती यांची लागवड व कुरण विकास करून राज्याचे हरित आच्छादन वाढविणे व त्यातून समतामूलक व पर्यावरणपूरक शाश्वत समृद्धी साध्य करणे हा आहे.

शासनाने राज्यात मोठ्या प्रमाणात बांबू लागवड करण्याकरिता मा. मुख्यमंत्री महोदयांच्या अध्यक्षतेखाली -पर्यावरण व शाश्वत विकास टास्क फोर्स^० नेमलेला आहे (वाचा एक अनुसार). या टास्क फोर्सच्या व त्या अंतर्गत तयार करण्यात आलेल्या कार्यकारी समिती व तांत्रिक समितीच्या बैठका होऊन मनरेगाच्या प्रभावी अंमलबजावणीतून मोठ्या प्रमाणात सिंचित बांबू, फळझाडे, इतर झाडे, फूलपीक, तूती, औषधी वनस्पती यांची लागवड व कुरण विकास करता येतो, ही स्पष्टता आली आहे. मनरेगा कायदा, १९७६ (२०१४ पर्यंत सुधारणेसह) मधील तरतुदीनुसार सर्व विभागांनी एकत्रितरित्या राज्यातील शाश्वत दारिद्र्य निर्मूलनाचे कार्य करावयाचे आहे.

वातावरणीय बदलाचे संकट दिवसेंदिवस गडद आणि गंभीर होवू लागले आहे. त्यामुळे वातावरणातील कार्बन शोषून घेण्यासाठी हरित आच्छादन झपाट्याने वाढविणे पर्यावरणीय दृष्टिकोणातून आवश्यक आहे. म्हणूनच मा. मुख्यमंत्री महोदयांनी राज्यभरात बांबू लागवड मिशन मोडवर राबविण्याची सूचना केली आहे. हरीत आच्छादन शाश्वत राहावे याकरिता सतत सिंचन व देखभालीची गरज आहे म्हणून या शासन निर्णया अंतर्गत केलेल्या लागवडीसाठी सिंचन व्यवस्था तयार करण्याचे उद्दिष्ट सुद्धा ठरविण्यात आले आहे.

मनरेगांतर्गत कार्य करीत असताना गुणवत्तापूर्ण, टिकाऊ व उत्पादक मत्ता तयार करणे आवश्यक असते. बांबू तसेच इतर हरीत आच्छादन पिक सिंचित असल्यास त्याची उत्पादकता अधिक असते. म्हणून मनरेगांतर्गत सर्व हरीत आच्छादन पिक सिंचित करण्याचा प्रयत्न राहिल. चांगले उत्पन्न देणाऱ्या पिकाचे अभिरक्षण लोक स्वतःहून करणार असल्याने अशा लागवडीतून शाश्वत व पर्यावरण पूरक विकास होणार आहे. तसेच मनरेगाचे लाभ फक्त अल्प व अत्यल्प भूधारक कुटुंबांस दिले जात असल्याने ते समता वाढीस सुद्धा पूरक राहणार आहे.

१. भारत सरकारच्या जलशक्ती मंत्रालयाने खालील घोषवाक्ये दिली आहेत. :
अ)-प्रत्येक शेताला पाणी (२०१७)
ब)-Catch The Rains When It Falls, Where it Falls (२०१९)
२. भारत सरकारने पुनर्भरण केलेल्या भूजलाच्या ७० टक्के मर्यादेपर्यंत उपशाला परवानगी देण्याचे धोरण निश्चित केले आहे. याप्रमाणे पुनर्भरण करून सिंचन केल्यास सिंचन वाढीसह भूजलात सुद्धा वाढ संभवते.
३. भारत सरकारच्या ग्रामीण विकास मंत्रालयाचे २० टक्के वैयक्तिक जमीनीच्या हरितीकरणाचे उद्दिष्ट आहे. ह्यात बांबू, फळझाडे, इतर झाडे, फूलशेती, तूती, औषधी वनस्पती यांची लागवड व कुरण विकास यांचा अंतर्भाव आहे.
४. भारत सरकारने WDC २.० (Watershed Development Component २.०) या दस्तावेजात E-E-E (Ecology, Economy, Equity) ह्या तीनही बाबी एकत्रित रित्या साध्य करण्याचे उद्दिष्ट ठरविले आहे.
५. भारत सरकार संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या शाश्वत विकास उद्दिष्टांशी (Sustainable Development Goals) कटिबद्ध आहे. त्यामध्ये उद्दिष्ट क्र. १ (दारिद्र्य निर्मूलन), उद्दिष्ट क्र. २ (अन्न सुरक्षा), उद्दिष्ट क्र. १३ (वातावरणीय बदलाचा सामना करणे) व उद्दिष्ट क्र. १५ (जैवविविधतेचे जतन) यांचा समावेश होतो. हरित महाराष्ट्र कार्यक्रमाचे ध्येय या शाश्वत विकास उद्दिष्टांशी सुसंगत आहे.

भारत सरकारच्या उपरोक्त प्राधान्यक्रमानुसार राज्यात २ कोटी ५ लक्ष हेक्टर वैयक्तिक जमीन मालकीच्या २० टक्के म्हणजेच साधारण ४० लक्ष हेक्टर जमिनीवर हरीत आच्छादन तयार करावयाचे आहे. ते टप्प्या-टप्प्याने साध्य करण्यात येईल. तसेच जमिनीवर पडणारा पावसाचा प्रत्येक थेंब थांबविण्याचे कार्य केल्यावर चांगले पर्जन्यमान असलेल्या भागातील प्रत्येक शेत सिंचित होणार आहे. त्यातून-“प्रत्येक शेताला पाणी” हे उद्दिष्ट साध्य होणार आहे. यास अनुसरून राज्यातील ग्रामपंचायतीस टप्प्या-टप्प्याने -“प्रत्येक शेताला पाणी” देण्याचे उद्दिष्ट गाठण्यासाठी -गाव जल आराखडा तयार करून त्याच्या अंमलबजावणीचे कार्य करावे लागणार आहे. आराखड्याची अंमलबजावणी नियोजनबद्ध पद्धतीने केल्यास प्रत्येक गाव समृद्ध व गावातील प्रत्येक कुटुंब सुविधासंपन्न होणार आहे.

वरील सर्व उद्दिष्टे प्राप्त करण्यासाठी टास्क फोर्स कार्य करणार आहे. या टास्क फोर्सने- “माझी वसुंधरा” अभियानातील स्पर्धेप्रमाणे हरीत महाराष्ट्र अंतर्गत करण्यात येणाऱ्या कामाला सुद्धा स्पर्धात्मक स्वरूप देण्याचे ठरवले आहे. त्यास अनुसरून खालील प्रमाणे शासन निर्णय निर्गमित करण्यात येत आहे.

शासन निर्णय

शासनाने खालील प्रमाणे विविध उद्दिष्टे ठरवली आहेत:

१. बांबू लागवड: वर्ष २०२४-२५ मध्ये १.१४ लक्ष हेक्टर व पुढील चार वर्षांत एकूण १०.३१ लक्ष हेक्टर ही लागवड मुख्यत्वे मनरेगांतर्गत करावयाची आहे.
२. फळबाग, इतर वृक्ष, फूलपीक, तूती, औषधी वनस्पती व कुरण विकास लागवडीचे वित्तीय वर्ष २०२४-२५ चे उद्दिष्ट ६०,००० हेक्टर ठरविण्यात आले आहे. सद्यस्थितीत फक्त फळबाग लागवडीचे कार्य पध्दतशीरपणे करण्यात येते. या पुढील काळात फळझाडे व तूतीचे वाढीव उद्दिष्ट व इतर झाडे, फूलपिक, औषधी वनस्पती तसेच कुरण विकास लागवडीचे जिल्हानिहाय उद्दिष्ट नव्याने तयार करून व सर्व मिळून (बांबू वगळून) पुढील पाच वर्षांत ११ लक्ष हेक्टरचे उद्दिष्ट स्वतंत्ररित्या कळविण्यात येईल.
३. वाचा २ शासन निर्णयानुसार प्रत्येक वित्तीय वर्षात प्रत्येक ग्रामपंचायतीत किमान १५ विहीरी, १५ शेततळी आणि ५० जलतारा करण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले आहे. डार्क झोन मधील क्रिटिकल ग्रामपंचायतीत जिथे विहीरीची परवानगी नाही, तेथे १० अतिरिक्त शेततळी करावयाची आहेत.
४. वित्तीय वर्ष २०२४-२५ करिता प्रत्येक तालुक्यातील किमान १० ग्रामपंचायतींसाठी - “जल व्यवस्थापन आराखडा” तयार करण्याचे उद्दिष्ट निश्चित करण्यात येत आहे.
५. वृक्ष तोडीने होणारा हरीत आच्छादनाचा ह्रास कमी करणे - उज्ज्वला योजनेअंतर्गत लाभान्वित सर्व कुटुंबे

(जिल्हा निहाय बांबू तसेच फळबाग लागवडीचे उद्दिष्ट परिशिष्ट १ व २ मध्ये देण्यात आले आहे.)

मूल्यांकनाचे निकष

१. बांबू लागवड (भारांश ३०)
२. फळबाग, इतर वृक्ष, फूलपीक, तूती, औषधी वनस्पती व कुरण विकास (भारांश २०)
३. सिंचनाची सोय करणे (भारांश २०)
४. “प्रत्येक शेताला पाणी” या उद्दिष्टाच्या पूर्तीसाठी - “जल व्यवस्थापन आराखडा” तयार करणे (भारांश १०)
५. झाड तोडीने होणारा हरीत आच्छादनाचा ह्रास कमी करणे (भारांश २०)

अधिक तपशील

१. बांबू लागवड

- १.१ लागवड केलेले एकूण क्षेत्रफळ
 - १.१.१ प्रजाती निहाय क्षेत्रफळ
 - १.१.२ प्रजाती निहाय सिंचित क्षेत्रफळ
 - १.१.३ बोरने केली गेलेली सिंचन व्यवस्था वगळणे

२. फळबाग, इतर वृक्ष, फूलपीक, तूती, औषधी वनस्पती व कुरण विकास
 - २.१ सर्व मिळून क्षेत्रफळ
 - २.१.१. प्रत्येक प्रकाराचे क्षेत्रफळ
 - २.१.२. प्रत्येक प्रकाराचे सिंचित क्षेत्रफळ
३. सिंचनाची सोय करणे
 - ३.१ ग्रामपंचायत संख्या
 - ३.२ एकूण जलताराचे उद्दिष्ट पैकी पूर्ण
 - ३.३ एकूण विहीरीचे उद्दिष्ट पैकी पूर्ण
 - ३.४ एकूण शेततळ्यांचे उद्दिष्ट पैकी पूर्ण
४. “प्रत्येक शेताला पाणी” साठी “जल व्यवस्थापन आराखडा”
 - ४.१ एकूण उद्दिष्ट पैकी “जल व्यवस्थापन आराखडा” तयार केलेल्या गावांची संख्या
 - ४.२ गाव निहाय “जल व्यवस्थापन आराखडा” राबविण्याची टक्केवारी व सर्व मिळून टक्केवारी
५. झाड तोडीने होणारा हरीत आच्छादनाचा ह्रास कमी करणे
 - ५.१ एकूण कुटुंब संख्या पैकी गॅस सिलेंडर वापरून स्वयंपाक करणाऱ्या कुटुंबाची संख्या व टक्केवारी
 - ५.२ गॅस सिलेंडर न वापरणाऱ्या अल्प व अत्यल्प भूधारक कुटुंबांची संख्या
 - ५.३ यातील मनरेगांतर्गत लाभ दिलेली कुटुंबे
 - ५.४ उत्पन्नात वाढ झाली म्हणून गॅस सिलेंडर वापरण्यास सुरुवात केलेली कुटुंबे
 - ५.५ उत्पन्नात वाढ होऊन सुद्धा गॅस सिलेंडर वापरण्यास तयार नसलेली कुटुंबे

वरील प्रमाणे निकषांवर आधारित विस्तृत मूल्यांकनासाठी टूलकिट तयार करण्यात येईल. त्याची ठळक वैशिष्ट्ये परिशिष्ट क्र. ३ (स्पर्धेचा तपशिल) मध्ये नमूद करण्यात आली आहे. सुरुवातीच्या वर्षात प्रत्येक निकषावर किती काम झाले यास महत्व असेल, तर काही वर्षांनंतर यासह त्याच्या परिणामकारकतेवर मूल्यांकन करण्यात येईल. परिणामकारकतेचे मूल्यांकन “माझी वसुंधरा अभियानाच्या धर्तीवर -पंच महाभूतांवर” आधारित राहिल.

मूल्यांकनांती खालील प्रमाणे बक्षिसे देण्यात येतील.

क्र.	स्तर	तपशील	बक्षिस निधी	एकूण (कोटी)
१.	तालुका	ग्राम पंचायत क्र. १ ते ३	३ लक्ष, २ लक्ष, १ लक्ष	६ लक्ष — ३५१ = २१.०६
२.	जिल्हा	ग्राम पंचायत क्र १ ते ३	१० लक्ष, ७ लक्ष, ५ लक्ष	२२ लक्ष — ३४ = ७.४८
३.	जिल्हा	पंचायत समिती पहिले क्र. १	१० लक्ष	३.४

४.	महसूली विभाग	पंचायत समिती क्र. १ ते ३	२५ लक्ष, १५ लक्ष, १० लक्ष	३.०
५.	महसूली विभाग	जिल्हा पहिले क्र. १	५० लक्ष	३.०
६.	महसूली विभाग	ग्राम पंचायत क्र. १ ते ३	१५ लक्ष, १० लक्ष, ७ लक्ष	१.९२
७.	राज्य स्तर	ग्राम पंचायत क्र. १ ते ३	२५ लक्ष, १५ लक्ष, १० लक्ष	०.५
८.	राज्य स्तर	पंचायत समिती क्र. १ ते ३	३ कोटी, २ कोटी, १ कोटी	६
९.	राज्य स्तर	गट निहाय प्रत्येकी जिल्हा क्र. १	गट क्र १ ते ३ प्रत्येकी ५ कोटी	१५
१०.	राज्य स्तर	जिल्हा क्र. १ ते ३	१० कोटी, ७ कोटी, ५ कोटी	२२
११.	राज्य स्तर	प्रकल्प अधिकारी (आविवि) क्र. १ ते ३	३ कोटी, २ कोटी, १ कोटी	६
१२.	राज्य स्तर	मंत्रालयीन विभाग क्र. १	१० कोटी	१०
१३.	वैयक्तिक	सर्व स्तरातील निवडक १०० अधिकारी/ कर्मचारी	परदेशात अभ्यास दौरा	१०
एकुण				११३.९६ कोटी

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा सांकेतांक क्र. २०२४०९१११८१९३४६२०४ आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(सु. कि. निकम)
सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. राज्यपाल महोदय यांचे प्रधान सचिव, राजभवन, मुंबई
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा. उप मुख्यमंत्री, (गृह व ऊर्जा), यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
४. मा. उप मुख्यमंत्री (वित्त व नियोजन), यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
५. मा. सभापती, महाराष्ट्र विधान परिषद, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई
६. मा. अध्यक्ष, महाराष्ट्र विधान सभा, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई
७. मा. मंत्री, महसूल, मंत्रालय, मुंबई.

८. मा. मंत्री, वने, मंत्रालय, मुंबई.
९. मा. मंत्री, ग्रामविकास, मंत्रालय, मुंबई.
१०. मा. मंत्री, कृषी, मंत्रालय, मुंबई.
११. मा. मंत्री, आदिवासी विकास, मंत्रालय, मुंबई.
१२. मा. मंत्री, जलसंधारण, मंत्रालय, मुंबई
१३. मा. मंत्री, रोहयो व फलोत्पादन, मंत्रालय, मुंबई
१४. मा. मंत्री (उर्वरित सर्व), मंत्रालय, मुंबई.
१५. मा. विरोधी पक्ष नेता, विधान परिषद, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई
१६. मा. विरोधी पक्ष नेता, विधान सभा, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई
१७. मा. उप सभापती, महाराष्ट्र विधान परिषद, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई
१८. मा. उपाध्यक्ष, महाराष्ट्र विधान सभा, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई
१९. मा. मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२०. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव / सचिव, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग, मंत्रालय, मुंबई
२१. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, महसूल, मंत्रालय, मुंबई
२२. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, वने, मंत्रालय, मुंबई
२३. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, ग्रामविकास, मंत्रालय, मुंबई
२४. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, ग्रामविकास, मंत्रालय, मुंबई
२५. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, कृषि, मंत्रालय, मुंबई
२६. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, फलोत्पादन, मंत्रालय, मुंबई
२७. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई
२८. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
२९. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३०. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव (रोहयो), नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३१. मा. अ.मु.स. / प्रधान सचिव/ सचिव, (उर्वरित सर्व), मंत्रालय, मुंबई
३२. मा. अध्यक्ष, महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई
३३. मा. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई
३४. मा. महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३५. मा. महासंचालक, मनरेगा, मंत्रालय, मुंबई
३६. मा. आयुक्त, रोहयो, नागपूर
३७. मा. आयुक्त, कृषि, पुणे
३८. संचालक, फलोत्पादन, पुणे
३९. संचालक, रेशीम संचालनालय, नागपूर
४०. संचालक, राज्य वातावरणीय कृती कक्ष, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग, मंत्रालय, मुंबई
४१. अभियान संचालक, माझी वसुंधरा अभियान, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग, मंत्रालय, मुंबई
४२. विभागीय आयुक्त (सर्व)

४३. विभागीय उपायुक्त, रोहयो (सर्व)
४४. जिल्हाधिकारी (सर्व)
४५. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
४६. जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी (सर्व)
४७. निवडनस्ती

परिशिष्ट क्र. १

परिशिष्ट - १										
बांबू लागवडीची जिल्हा निहाय उद्दिष्टे										
अ.क्र.	विभाग	जिल्हा	CFR	बांबू अंतर्गत	२०२४-२०२५	२०२५-२०२६	२०२६-२०२७	२०२७-२८	२०२८-२९	
			अंतर्गत क्षेत्र	प्रस्तावित क्षेत्र						
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	
			(हेक्टर)	(हेक्टर)						
गट १	१	नाशिक	नंदुरबार	१,०६,०००	१,२०,०००	१२,०००	१८,०००	३०,०००	३०,०००	३०,०००
	२	नागपूर	गडचिरोली	५,१५,०००	२,२०,०००	२२,०००	३३,०००	५५,०००	५५,०००	५५,०००
	३	अमरावती	यवतमाळ	१,९८,०००	२,००,०००	२०,०००	३०,०००	५०,०००	५०,०००	५०,०००
गट २	४	नागपूर	गोंदिया	४५,०००	५०,०००	५,०००	७,५००	१२,५००	१२,५००	१२,५००
	५	नागपूर	चंद्रपूर	६१,०००	७०,०००	७,०००	१०,५००	१७,५००	१७,५००	१७,५००
	६	कोकण	पालघर	२७,०००	३०,०००	३,०००	४,५००	७,५००	७,५००	७,५००
	७	नाशिक	नाशिक	५९,०००	५०,०००	५,०००	७,५००	१२,५००	१२,५००	१२,५००
	८	नाशिक	धुळे	१५,०००	१५,०००	१,५००	२,२५०	३,७५०	३,७५०	३,७५०
	९	अमरावती	अमरावती	४७,०००	५०,०००	५,०००	७,५००	१२,५००	१२,५००	१२,५००
	१०	छ. संभाजीनगर	नांदेड	५१,०००	५०,०००	५,०००	७,५००	१२,५००	१२,५००	१२,५००
गट ३	११	कोकण	रायगड	७४,०००	५०,०००	५,०००	७,५००	१२,५००	१२,५००	१२,५००
	१२	पुणे	सातारा		५०,०००	५,०००	७,५००	१२,५००	१२,५००	१२,५००
	१३	छ. संभाजीनगर	लातूर		३०,०००	३,०००	४,५००	७,५००	७,५००	७,५००
	१४	छ. संभाजीनगर	छ. संभाजीनगर		३०,०००	३,०००	४,५००	७,५००	७,५००	७,५००
	१५	छ. संभाजीनगर	जालना		३०,०००	३,०००	४,५००	७,५००	७,५००	७,५००
गट ४	१६	अमरावती	बुलढाणा		२५,०००	२,५००	३,७५०	६,२५०	६,२५०	६,२५०
	१७	कोकण	ठाणे		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	१८	कोकण	रत्नागिरी		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	१९	कोकण	सिंधुदुर्ग		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२०	नाशिक	जळगाव		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२१	नाशिक	अहिल्यानगर		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२२	पुणे	पुणे		३,०००	३००	४५०	७५०	७५०	७५०
	२३	पुणे	सोलापूर		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२४	पुणे	सांगली		३,०००	३००	४५०	७५०	७५०	७५०
	२५	पुणे	कोल्हापूर		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२६	छ. संभाजीनगर	बीड		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२७	छ. संभाजीनगर	धाराशिव		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२८	छ. संभाजीनगर	परभणी		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०
	२९	छ. संभाजीनगर	हिंगोली		३,०००	३००	४५०	७५०	७५०	७५०
	३०	अमरावती	अकोला		३,०००	३००	४५०	७५०	७५०	७५०
	३१	अमरावती	वाशिम		३,०००	३००	४५०	७५०	७५०	७५०
	३२	नागपूर	वर्धा		३,०००	३००	४५०	७५०	७५०	७५०
३३	नागपूर	नागपूर		५,०००	५००	७५०	१,२५०	१,२५०	१,२५०	
३४	नागपूर	भंडारा		३,०००	३००	४५०	७५०	७५०	७५०	
एकूण				११,४६,०००	११,४६,०००	१,७१,९००	२,८६,५००	२,८६,५००	२,८६,५००	

परिशिष्ट- २

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेशी निगडीत फळबाग (फक्त) लागवड कार्यक्रम सन २०२४-२५ जिल्हानिहाय उद्दिष्ट

दिनांक १५.०४.२०२४

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेशी निगडीत फळबाग लागवड कार्यक्रम सन २०२४-२५ जिल्हानिहाय तांत्रिक /प्रशासकीय मंजूरी क्षेत्र व लागवड क्षेत्र (हेक्टर) दिनांक १५.०४.२४		
अ.क्र.	जिल्हा/विभाग	लक्षांक हेक्टर
१	ठाणे	१५००.००
२	पालघर	२७००.००
३	रायगड	२४००.००
४	रत्नागिरी	४०००.००
५	सिंधुदूर्ग	३४००.००
कोकण विभाग		१४०००.००
६	नाशिक	४०००.००
७	धुळे	१०००.००
८	नंदुरबार	२५००.००
९	जळगाव	२५००.००
नाशिक विभाग		१००००.००
१०	अहिल्यानगर	३०००.००
११	पुणे	३०००.००
१२	सोलापूर	२७००.००
पुणे विभाग		८७००.००
१३	सातारा	१२००.००
१४	सांगली	१६००.००
१५	कोल्हापूर	६००.००
कोल्हापूर विभाग		३४००.००
१६	छ.संभाजीनगर	१०००.००
१७	जालना	१८००.००
१८	बीड	५००.००
छ.संभाजीनगर विभाग		३३००.००
१९	लातूर	१३००.००
२०	धाराशिव	८००.००

२१	नांदेड	७००.००
२२	परभणी	१५००.००
२३	हिंगोली	६००.००
लातूर विभाग		४९००.००
२४	बुलढाणा	१८००.००
२५	अकोला	१०००.००
२६	वाशिम	१०००.००
२७	अमरावती	२२००.००
२८	यवतमाळ	२२००.००
अमरावती विभाग		८२००.००
२९	वर्धा	१०००.००
३०	नागपूर	१५००.००
३१	भंडारा	१०००.००
३२	गोंदिया	१५००.००
३३	चंद्रपूर	१५००.००
३४	गडचिरोली	१०००.००
नागपूर विभाग		७५००.००
एकूण राज्य		६००००.००

परिशिष्ट ३

१. भूमी

१.१ मातीची धूप थांबवणे

१.२ मातीचा पोत राखणे व तो वृद्धिंगत करणे.

१.२.१ व्हर्मी कंपोस्ट टाकी

१.२.१.१ गावात उपलब्ध किती टक्के गोबर चे व्हर्मी कंपोस्ट तयार करण्यात येते?

१.२.१.२ व्हर्मी कंपोस्ट वापरून सेंद्रिय कर्ब वाढण्यात यश आलेले क्षेत्रफळ

१.२.२ नाडेप कंपोस्ट टाकी

१.२.२.१ गावात पिकांचा उरलेला भाग, पाला पाचोळा याचे किती टक्क्याचे नाडेप कंपोस्ट तयार करण्यात येते?

१.२.२.२ गावात पिकांचा उरलेला भाग, पाला पाचोळा शेतात कुजवून सेंद्रिय कर्ब वाढण्यात यश आलेले क्षेत्रफळ.

१.२.२.३ गावात पिकांचा उरलेला भाग, पाला पाचोळा यांपैकी किती टक्के शेतात जाळण्यात येतो? (उणे गुण)

१.३ दरवर्षी प्रती एकर अधिक उत्पन्न मिळवणे

१.३.१ माती परीक्षण करून खत ठरवणे

१.३.२ माती परीक्षणानंतर सेंद्रिय कर्ब वाढवण्याचे कार्य करणे

१.३.३ गावात पिकांचा उरलेला भाग, पाला पाचोळा याचे बायोमास/ नाडेप म्हणून विक्री करून उत्पन्न मिळवणे.

१.४ हरित आच्छादन वाढवणे

१.४.१ बांबू लागवडीतून

१.४.१.१ बांबू लागवड अंतर्गत क्षेत्रफळ

१.४.१.२ मागील वर्षापर्यंत लागवड केलेल्या क्षेत्रफळापैकी जीवंत क्षेत्रफळ

१.४.२ फळबाग लागवडीतून

१.४.२.१ फळबाग क्षेत्रफळ

१.४.२.२ मागील वर्षापर्यंत लागवड केलेल्या क्षेत्रफळापैकी जीवंत क्षेत्रफळ

१.४.३ फूल पिक लागवडीतून

१.४.३.१ फूल पिक अंतर्गत क्षेत्रफळ

१.४.३.२ मागील वर्षापर्यंत लागवड केलेल्या क्षेत्रफळापैकी जीवंत क्षेत्रफळ

१.४.४ इतर वृक्ष लागवडीतून

१.४.४.१ इतर वृक्ष लागवड अंतर्गत क्षेत्रफळ

- १.४.४.२ मागील वर्षापर्यंत लागवड केलेल्या क्षेत्रफळापैकी जीवंत क्षेत्रफळ
- १.४.५ औषधी वनस्पती लागवडीतून
 - १.४.५.१ औषधी वनस्पती लागवड अंतर्गत क्षेत्रफळ
 - १.४.५.२ मागील वर्षापर्यंत लागवड केलेल्या क्षेत्रफळापैकी जीवंत क्षेत्रफळ
- १.४.६ कुरण विकासातून
 - १.४.६.१ कुरण विकासांतर्गत क्षेत्रफळ
 - १.४.६.२ मागील वर्षापर्यंत लागवड केलेल्या क्षेत्रफळापैकी जीवंत क्षेत्रफळ

२ जल: संपूर्ण गाव नियोजन - प्रत्येक शेताला पाणी व भूजल पातळी वाढवणे

२.१ जलव्यवस्थापन आराखडा

- २.१.१ प्रत्येक शेताला पाणी या उद्देश्याने -जलव्यवस्थापन आराखडा तयार केलेला आहे काय ?
- २.१.२ -जलव्यवस्थापन आराखडयातील किती टक्के कामे राबविण्यात आली आहेत ?

२.२ पर्जन्यमापक यंत्र लावणे

- २.२.१ गावातील एकूण पर्जन्यमान α .मिमी मध्ये
- २.२.२ गावाच्या शिवाराचे क्षेत्रफळ
- २.२.३ गावात यावर्षी पडलेला एकूण पाऊस $\alpha\alpha$.सघमी मध्ये

२.३ पर्जन्यमानाचे अधिकाधिक पाणी थांबवून ते साठवणे/ मुरवणे

२.३.१ पाणी मुरवण्यासाठी बांधलेले स्ट्रक्चर

- २.३.१.१ जलतारा (संख्या)
- २.३.१.२ शोष खड्डा (संख्या)
- २.३.१.३ चर (मीटर)

२.३.२ पाणी साठवण्यासाठी बांधलेले स्ट्रक्चर

- २.३.२.१ विहीर (संख्या)
- २.३.२.२ शेततळे (बोअरवेलचे पाणी न उपसणारा) (संख्या)
- २.३.२.३ नाला खोलीकरण/ सरळीकरण/ रुंदीकरण (सघमी)
- २.३.२.४ ढाळीचे बांध (संख्या)
- २.३.२.५ ग्याबियन बांध (संख्या)
- २.३.२.६ माती बांध (संख्या)
- २.३.२.७ सिमेंट बांध (संख्या)

२.३.३ यावर्षी पडलेल्या पावसाचे किती पाणी मुरवले $\alpha\alpha$ सघमी

२.३.४ यावर्षी पडलेल्या पावसाचे किती पाणी साठवले $\alpha\alpha$ सघमी

(प्रत्येक प्रकारच्या स्ट्रक्चरची वेगळ्याने गणना करून बेरीज करावी)

- २.४ अशा साठवलेल्या / मुरवलेल्या पाण्यापैकी ७० टक्के पाणी वापरून समृद्धी प्राप्त करणे
 - २.४.१ ठराविक संख्येच्या विहीरींची पाण्याची पातळी दर १५ दिवसांनी मोजणे
 - २.४.२ मागील वर्षाच्या तुलनेत यावर्षी ३१ मे रोजी विहीरीच्या पाणी पातळीत वाढ/ घट ०.०० मीटर
 - २.४.३ पाण्याच्या उपलब्धतेनुसार पिक (हरित आच्छादनाचे व इतर) ठरवणे
- २.५ दरवर्षी प्रती हजार लीटर मागे अधिक उत्पन्न मिळवणे
 - २.५.१ ठिबक लावणे
 - २.५.१.१ या आधी ठिबक लावले आणि त्यामुळे कमी पाण्याचा वापर केला असे काही शेतकरी गावात आहेत काय? असल्यास पिक निहाय क्षेत्रफळ आणि उत्पादकतेत झालेली वाढ याची माहिती द्यावी.
 - २.५.२ तुषार लावणे
 - २.५.२.१ या आधी तुषार लावले आणि त्यामुळे कमी पाण्याचा वापर केला असे काही शेतकरी गावात आहेत काय? असल्यास पिक निहाय क्षेत्रफळ आणि उत्पादकतेत झालेली वाढ याची माहिती द्यावी.
 - २.५.३ पिक ठरवत असताना उत्पादकता, संभाव्य बाजार भाव व बाजार पेठेची उपलब्धता यांचा विचार करणे

३ अग्नि

- ३.१ इंधनासाठी झाडतोडीस मज्जाव
- ३.२ गॅस सिलेंडर वापरून स्वयंपाक करणाऱ्या कुटुंबांची टक्केवारी
- ३.३ सोलार पंप वापरून सिंचन करणाऱ्या शेतीची टक्केवारी
- ३.४ हरित आच्छादन वाढीतून तापमानातील घट
 - ३.४.१ गावाचे मागील ५ वर्षातील दर वर्षाचे कमाल तापमान
 - ३.४.२ या वर्षाचे कमाल तापमान
- ३.५ पिकांचा उरलेला भाग, पाला पाचोळा याची जैव-इंधन (बायोमास) म्हणून विक्री
- ३.६ बांबूची बायोमास म्हणून विक्री

४ वायु

- ४.१ हरित आच्छादन वाढीतून वातावरणातील कार्बनचे प्रमाण कमी करणे

५ आकाश

- ५.१ मिशन मोडवर अंमलबजावणीचे नियोजन करणे
- ५.२ -प्रत्येक शेताला पाणी/ जल व्यवस्थापन आराखडा तयार करणे. महाराष्ट्राची भूस्तर रचना तसेच पर्जन्यमान पाहता पुढील काळात फक्त भूजल पुनर्भरणातून हंगामी सिंचन क्षेत्र वाढवणे शक्य आहे. त्यासाठी रोहयो विभागाच्या दि. १३ सप्टेंबर २०२३ च्या शासन निर्णयाची

अंमलबजावणी केल्यास भूजल पुनर्भरणातून -प्रत्येक शेताला पाणी देणे शक्य आहे. त्यामुळे त्या शासन निर्णयाची अंमलबजावणी मिशन मोडवर करणे आवश्यक आहे.

५.२.१ वरील बाबींच्या अंमलबजावणी करिता निधी खूप लागतो म्हणून १०० टक्के लोकांकडे जॉबकार्ड असणे आवश्यक आहे, त्याचे नियोजन.

५.२.२ विहीरी मागे प्रत्येकी १५ जॉबकार्डचे नियोजन.

५.२.३ शेततळ्यामागे प्रत्येकी २० जॉबकार्डचे नियोजन.

५.३ गॅस सिलेंडर न वापरणाऱ्या कुटुंबांसाठी कुटुंब निहाय मनरेगाचे नियोजन

५.३.१ गॅस सिलेंडर न वापरणारी अल्प व अत्यल्प भूधारक कुटुंबे

५.३.२ यापैकी मनरेगांतर्गत लाभ दिलेली कुटुंबे

५.३.३ उत्पन्नात वाढ झाली म्हणून गॅस सिलेंडर वापरण्यास सुरुवात केलेली कुटुंबे

५.३.४ उत्पन्नात वाढ होऊन सुद्धा गॅस सिलेंडर वापरण्यास तयार नसलेली कुटुंबे
